

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח): הלכה שבועית בנושאים אקטואליים פתיחה להלכות בישולי גויים

א. יסודות איסור בישול גוי

גזרו חכמים שלא לאכול דבר שבישלו גוי, על מנת שלא נתקרב אליהם ונתחתן איתם וכן מחשש שמא יאכל היהודי דברים אסורים באכילה¹. הראשונים חלוקים כמה עתיקה גזירה זו. יש אומרים שהגזירה קדומה מאד שהרי היא רמוזה בפסוק בפרשת דברים "אוכל בכסף תשבירני ואכלתי ומים בכסף תתן לי ושתיתי", ממנו למדים שבני ישראל יכלו לאכול רק מאכלים הדומים למים, שאינם משתנים ע"י בישול. מאידך יש אומרים שהגזירה מאוחרת והאסמכתא מהפסוק נועדה לחזק אותה כדי שלא יזלזלו בה². מאכלים חיים, דהיינו מאכלים שרגילים לאוכלם גם בלי בישול מותרים אפילו אם בישלם גוי. כמו כן מאכלים שאינם עולים על שולחן מלכים, כלומר שאינם חשובים, מותרים אפילו אם בישלם גוי³.

ב. הגדרת 'עולה על שולחן מלכים'

הגדרת מאכל כעולה על שולחן מלכים, תלויה במספר שאלות, כמו מה הגדרת "מלכים" (האם דווקא מלכים?) והאם ההגדרה נתונה לשינוי ממקום למקום ומזמן לזמן. בשבועות הבאים נרחיב בהגדרות אלו. אחת השאלות היא האם דווקא דברים שנאכלים כחלק מסעודת מלכים נאסרו או שגם דברים שבאים לקינוח אסורים. מלשון השו"ע משמע שגם דברים שבאים לקינוח נאסרו. אך לדעת רוב הפוסקים, קינוחים אינם אסורים מאחר והגדרת 'עולה על שולחן מלכים' תלויה בשאלה אם אדם יזמין את חבירו לאכול אצלו דבר זה. ומאחר ואין אדם מזמן חבירו לקינוחים, אין בה משום בישולי גויים. על פי זה בימינו שיש סוגי קינוחים רבים שאדם מזמן חברו עליהם, מחמת יוקרתם וחשיבותם, לכאורה יודו אותם פוסקים שקיים איסור בישולי עכו"ם בקינוחים אלו⁴.

מקורות והערות

1. בשבוע שעבר למדנו על גזירת חז"ל שלא לאכול פת של גויים. גזירה נוספת דומה מאד לגזירה זו, היא גזירת 'שלקות של גויים'. כלומר שלא לאכול דברים שבשלם גוי. לעומת גזירת פת גוי שלמדנו שלדיניה ופרטיה כמעט ואין משמעות מעשית בימינו, לגזירת שלקות יש משמעות מעשית רבה ותלויות בה הרבה שאלות מצויות באופן יומי במטבחים פרטיים וציבוריים. ראשית נחזור על יסודות הגזירה בפת של גוי, שהם יסודות הגזירה בבישולי גויים. בדברי רש"י מצאנו שני הסברים לגזירה. במשנה (לה ב ד"ה שלקות) פירש רש"י "וכלוהו משום חתנות". מאידך בדף לח (א ד"ה מדרבנן) פירש רש"י בטעם גזירת שלקות "שלא יהא ישראל רגיל אצלו במאכל ומשתה ויאכילנו דבר טמא". הדברים מפורשים עוד יותר בפירוש הרמב"ם למשנה (ע"ז פ"ב מ"ו) שכתב "רוב אלה הדברים, כגון הפת והשלקות ודומיהן, אמנם נאסרו כדי שנתרחק מהם ולא נתערב עמהם, כדי שלא נימשך בהתערבנו עמהם להתפקרות במה שאסור, והוא ענין אומרם משום חתנות". ובאופן דומה כתב במשנה תורה (הל' מאכלות אסורות פי"ז ה"ט) "ויש שם דברים אחרים אסרו אותן חכמים ואף על פי שאין לאיסורן עיקר מן התורה גזרו עליהן כדי להתרחק מן הגויים עד שלא יתערבו בהן ישראל ויבאו לידי חתנות, ואלו הן: אסרו לשתות עמהן ואפילו במקום שאין לחוש ליין נסך, ואסרו לאכול פיתן או בישוליהן ואפילו במקום שאין לחוש לגיעוליהן". למעשה רוב הראשונים והפוסקים הביאו את הטעם הראשון, משום חתנות, אך בערוך השולחן (סי' קיג סע' ב) מבאר שבבישולי גויים שייכים שני הטעמים ולכן דין בישולי גויים חמור מדין פת גויים כלשונו "רוב הפוסקים כתבו בטעם איסור שלקות משום חתנות ויש מרבתינו שכתב הטעם שלא יאכילנו דבר איסור, ורש"י ז"ל במשנה שמכתב משום חתנות ובגמ' שם כתב שלא יאכילנו דבר איסור ע"ש. ואפשר שטעמו הוא למה הקילו בפת ולא בשלקות משום דבשלקות יש שני טעמים ובפת לא שייך החשש השני מאכילת דבר איסור דבפת נראה להדיא מה שיש בו ולא כן בשלקות ולכן החמירו בשלקות ולא בפת".

2. הגמרא עבודה זרה (לז ב) דנה ביסודות גזירת בישולי גויים ושואלת שאלה מפתיעה. "מנהני מילי?", בדרך כלל שאלת מנהני מילי באה לחפש מקור בתורה לדין המשנה. הגמרא לא שאלה על אף גזירה אחרת שנשנתה במשנתנו מהו מקור הדין בתורה, בכולם היה ידוע שהדין הוא גזירה מדרבנן. השאלה הזו מרמזת לנו שהגזירה על בישולי גויים היא גזירה קדומה מאד ונגזרה לפני שגזרו על הפת ועל השמן, כך מדייק ר"ת בתוס' (ד"ה והשלקות) "אומר ר"ת דמדבעי תלמודא

בשלקות וקסבר מדאורייתא היא שמא גזירה קדמונית היא ולא נגזרה עם הפת ושלקות היא עניי תבשיל כדמשמע בהך שמעתא ומתחלה גזרו עליה מטעם חתנות ועל הפת לא גזרו משום דלא שייך ביה חתנות כ"כ עד שבאו שמאי והלל וגזרו ב"ח דברים גם על הפת ואף על גב דבמתניתין תני פת מקמי שלקות מ"מ שלקות גזירה קדמונית יותר היתה וכשהתירו את הפת לא התירו שלקות מהאי טעמא דפת ושלקות תרי מילי נינהו".

הרמב"ן (עי' ריטב"א לז ב ד"ה והשלקות) חלק על ר"ת, לשיטתו גזירת פת קדמה לגזירת שלקות והגמרא שואלת על שלקות 'מנהני מילי' משום שצריך לחזק ולתת תוקף לגזירה זו, יותר מגזירות אחרות, "אלא ודאי על הפת גזרו תחלה כדרך ששנו במשנתנו ומשום דשכיח קירוב ידיה, ועל השלקות לא גזרו דלית ביה קירוב כולי האי, ואחרי כן ראו שהיו צריכין לגזור גם על השלקות וגזרו עליהם, ומה ששאלו בגמרא על השלקות מנא הני מילי ולא שאלו כן על הפת, טעמא דמילתא משום דשלקות ליכא קירוב כולי האי והיה נראה להם שאין ראוי לגזור עליהם משום חתנות, ונכון הוא".

ממשיכה הגמרא ומבררת את מקור ויסוד איסור בישולי גויים. "א"ר חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, אמר קרא אוכל בכסף תשבירני ואכלתי ומים בכסף תתן לי ושתיתי. כמים מה מים שלא נשתנו אף אוכל שלא נשתנה. אלא מעתה חטין ועשאן קליות הכי נמי דאסורין, וכי תימא הכי נמי והתניא חטין ועשאן קליות מותרין, אלא כמים מה מים שלא נשתנו מבריייתן אף אוכל שלא נשתנה מבריייתו. אלא מעתה חטין וטחנן הכי נמי דאסורין וכי תימא הכי נמי והתניא חטין ועשאן קליות הקמחים והסלתות שלהן מותרין, אלא כמים מה מים שלא נשתנו מבריייתן על ידי האור אף אוכל שלא נשתנה מבריייתו על ידי האור. מידי אור כתיב, אלא מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא".

כלומר איסור בישולי גויים הוא מדרבנן ויש לו סמך בפסוק. דבר מעניין להבין מהי אסמכתא, הראשונים חלוקים בשאלה זו.

הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה מבאר, "ולפיכך כשאמרנו שעורין הלכה למשה מסיני הקשינו על זה ואמרנו, איך תאמר עליהם שהם הלכה למשה מסיני והרי השיעורים רמזים בפסוק ארץ חטה ושעורה, והיתה התשובה על זה שהם הלכה למשה מסיני, ואין להם שום יסוד שילמדו ממנו באחת המדות, ואין להם רמז בכל התורה, אלא הסמיכות לפסוק זה כעין סימן כדי שישמרו ויזכרו, ואין זה מענין הפסוק, וזהו ענין אמרם קרא אסמכתא בעלמא, בכל מקום שנזכר". כלומר, חכמים הסמיכו את דיניהם לפסוקים ככלי לזכרון הדינים (ועיין עוד במורה נבוכים חלק ג פרק מג).

כדבריו כתב גם רבי יהודה הלוי ב'כוזרי' (מאמר ג אות עג), "או שיהיה הבאתם לפסוקים על דרך אסמכתא, שהם שמים אותה כסימן לקבלתם, כאשר שמו פסוק ויצו ה' אלהים על האדם לאמר, סימן לשבע מצות שנצטוו בני נח. ויצו אלו הדינים, ה' ברכת השם, אלהים זו עבודה זרה, על האדם זו שפיכת דמים, לאמר זו גלוי עריות, מכל עץ הגן זה גזל, אכל תאכל זה אבר מן החי. כמה רחוק בין

אלו הענינים ובין הפסוק הזה, אך אצל העם קבלה משבע המצות האלה, סומכין אותה בפסוק הזה בסימן שמיקל עליהם זכרם".

הריטב"א (ראש השנה טז א ד"ה והא דקאמר) מבאר אחרת, לשיטתו האסמכתא היא לא רק כלי לזכרון, "שכל מה שיש לו אסמכתא מן הפסוק העיר הקדוש ברוך הוא שראוי לעשות כן אלא שלא קבעו חובה ומסרו לחכמים, וזה דבר ברור ואמת, ולא כדברי המפרשים האסמכתות שהוא כדרך סימן שנתנו חכמים ולא שכונת התורה לכך, ח"ו ישתקע הדבר ולא יאמר שזו דעת מינות הוא, אבל התורה העירה בכך ומסרה חיוב הדבר לקבעו לחכמים אם ירצו כמו שנאמר ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך, ולפיכך תמצא החכמים נותנין בכל מקום ראייה או זכר או אסמכתא לדבריהם מן התורה כלומר שאינם מחדשים דבר מלבם וכל תורה שבעל פה רמוזה בתורה שבכתב שהיא תמימה וח"ו שהיא חסירה כלום".

כדבריו כתב מהר"ל מפראג (באר הגולה באר א פרק א) "ואמרו על זה כי המצוה מדבריהם, רק קרא אסמכתא בעלמא. ורבים טועים שסבורים לומר כי אין לאותה מצוה כלל שום ענין אל התורה באמת, רק שהם עשו למצוה דבר דרש מן התורה כאילו היה זה מליצה בלבד. והאומרים כך טעו, לא הבינו דבריהם, כי חס ושלום שיהיה דבר אחד מדבריהם נאמר להרחבת הלשון ויפוי המליצה, רק כל דבריהם אמת. וכאשר אמרו מנין דבר זה, והביאו ראייה מן המקרא, יש באמת ראייה מן המקרא לדבריהם".

השל"ה הקדוש (חלק תושבע"פ כלל רבנן) מקבל את סברת הרמב"ם במקומות בהם כתוב 'קרא אסמכתא בעלמא היא', אך במקומות בהם כתוב 'מדרבנן וקרא אסמכתא...' הוא מחדש "דהכוונה היא שהדין הזה שחידשו הרבנן הוא, משום שהתבוננו סברא אחת הנרמזת בתורה, ומכח סברא זו חידשו את הדין". יוצא, שהוא 'קצת' מאחד את השיטות.

חידוש בעניין זה מובא בתוס' במסכת עבודה זרה (כב א ד"ה תיפוק) והוא, שלדין דרבנן שיש לו אסמכתא מן התורה יכולה הגמרא לקרוא 'דאורייתא' אפילו שהוא רק מדרבנן. מה שאין כן בדין דרבנן שיש לו אסמכתא מן הנביאים והכתובים לא יקרא לעולם 'דאורייתא' אלא רק דרבנן.

3. בבישולי גויים יש כמה היתרים וככל שנרחיב בדיונים השונים נלמד את כולם. יש היתרים שנובעים מחמת האדם, מי המבשל, היכן בישל, מה הייתה כוונתו, האם היה לו סיוע וכדומה. מאידך יש היתרים שיסודם הוא החומר, מה מתבשל.

בהיתרי החומר הגמרא (עבודה זרה לח א) מביאה שתי לשונות. "אמר רב שמואל בר רב יצחק אמר רב כל הנאכל כמות שהוא חי אין בו משום בישולי עובדי כוכבים בסורא מתנו הכי, בפומבדיתא מתנו

הכי אמר רב שמואל בר רב יצחק אמר רב כל שאינו נאכל על שולחן מלכים ללפת בו את הפת אין בו משום בישולי עובדי כוכבים, מאי בינייהו איכא בינייהו דגים קטנים וארדי ודייסא".
ללשון הראשון בשם רב, כל דבר שרגילים לאוכלו בין חי ובין מבושל, אין בו איסור בישולי גויים.
ללשון השני בשם רב, כל מאכל שאינו מאכל חשוב, שעולה על שולחן מלכים, אין בו איסור בישולי גויים.

הראשונים חלוקים האם לשונות אלו משלימות אחת את השנייה או חולקות אחת על השנייה. התוס' (ד"ה איכא) מביאים ראייה בשם ר"ת שלשונות אלו משלימות אחת את השנייה. כשהגמרא הגדירה את הנפקא מינא בין הלשונות היא נתנה דוגמא לדבר שלא נאכל כמו שהוא חי ולא עולה על שולחן מלכים, דגים קטנים, ללשון ראשון יש בהם בישולי גויים ולשון שני אין בהם בישולי גויים. למה הגמרא לא הביאה דוגמאות לדברים שנאכלים כמו שהם חיים ועולים על שולחן מלכים, לדוגמא דבש וגבינה? התשובה היא שהלשון השנייה סוברת שלמרות שהם עולים על שולחן מלכים, אין בהם איסור מפני שהם נאכלים כמו שהם חיים, כלומר הלשון השנייה לא חולקת על דין הלשון הראשונה אלא מוסיפה עליה היתר נוסף.

ואכן פסק ר"ת להקל כשתי לשונות אלו, בין דבר שנאכל כמו שהוא חי ואף על פי שעולה על שולחן מלכים, ובין דבר שאינו עולה על שולחן מלכים אך נאכל כמו שהוא חי, מותרים ואין בהם דין בישולי גויים.

וכך פסקו רוב הראשונים (רא"ש ע"ז פ"ב סי' כח, רשב"א תוה"ב ב"ג ש"ז, ר"ן ע"ז טו ב מדפ"ר) וכלשון הרמב"ם (הל' מאכלות אסורות פי"ז הט"ו) "במה דברים אמורים בדבר שהוא עולה על שולחן מלכים לאכול בו את הפת, כגון בשר וביצים ודגים וכיוצא בהם, אבל דבר שאינו עולה על שולחן מלכים לאכול בו את הפת כגון תורמוסין ששלקו אותן עכו"ם אף על פי שאינן נאכלין חיין הרי אלו מותרין וכן כל כיוצא בהן, שעיקר הגזרה משום חתנות שלא יזמנו העכו"ם אצלו בסעודה ודבר שאינו עולה על שולחן מלכים לאכול בו את הפת אין אדם מזמן את חבריו עליו".

הרמב"ן חולק וסובר להלכה כלשון הראשונה, שהאיסור תלוי בדבר שנאכל כמו שהוא חי ולא בשאלה האם עולה על שולחן מלכים או לא, אך שיטתו נדחתה מהלכה והר"ן (שם) דחה את ראיותיו.
המחבר פסק להלכה כדעת רוב הראשונים (סי' קיג סע' א) "דבר שאינו נאכל כמו שהוא חי וגם עולה על שולחן מלכים... אסור משום בישולי גויים". כלומר על מנת שיהיה אסור צריכים להתקיים שני תנאים, גם שהדבר לא יאכל כמו שהוא חי וגם שיעלה על שולחן מלכים.

4. כיצד מגדירים אם מאכל מסויים עולה על שולחן מלכים? האם דווקא דבר שמלכים אוכלים בסעודה או גם דברים שנאכלים לקינוח? האם הכוונה למלכים ממש, או לאנשים חשובים? האם ההגדרה

משתנית ממקום למקום ומזמן לזמן, או שהיא קבועה? האם זה נקבע לפי המין או לפי צורת ההכנה וההגשה?

השאלות בהגדרת עולה על שולחן מלכים הם רבות, ננסה להגדיר מעט את המושג הזה, ההגדרה תיתן לנו פתח לדיונים הלכתיים שנעסוק בהם בשבועות הקרובים לגבי מיני מאכלים שונים שמתבשלים על ידי גויים.

נתחיל מהשאלה הראשונה. הראשונים חלוקים בשאלה האם מה שכתוב בגמרא על מאכל שעולה על שולחן מלכים - 'ללפת בו את הפת' זה בדווקא, או לאו דווקא, אלא כל מאכל שעולה על שולחן מלכים, אפילו אם אינו עולה ללפת את הפת יש בו איסור משום בישולי גויים.

הרשב"א בתורת הבית (ב"ג ש"ז) כתב שכל מאכל שעולה על שולחן מלכים יש בו משום בישולי גויים. ומה שאמרו בגמרא פת בו את הפת בא לאפוקי מיני פתן שונים שאין מלפתים בהם את הפת ולכן אינם חשובים ואין בהם בישולי גויים, אבל אוכל שאינו פתן, אלא נאכל בפני עצמו אם עולה על שולחן מלכים אסור מדים בישולי גויים.

ועיין עוד בפרי חדש (סי' קיג ס"ק ג).

מאיך הריטב"א (ע"ז לח ב) חולק וסובר שהתנאי ללפת בו את הפת מעכב לאיסור, ודבר שאינו עולה ללפת בו את הפת, אף שנאכל בתור מאכל ולא בתור לפתן, אין בו משום בישולי גויים.

ולגבי קינוח מלשון השו"ע (סי' קיג סע' א) משמע שגם קינוח נכלל בגזירת בישולי גויים. שהרי כתב 'פרפרת', וכך פסק הערוך השלחן ועיין בפרי תואר (ס"ק ג).

מאיך, רוב האחרונים סוברים שאין בו משום בישולי גויים, שאין רגילים להזמין עליו אורחים, ולכן כל מיני מרקחת של פירות, שאינם באים אלא לקינוח סעודה ואין מלפתים בהם את הפת, מותרים עיין בפר"ח (ס"ק ג). ובדרכי תשובה (ס"ק יב) ובפירוש תפארת ישראל למשניות (ע"ז פ"ב מ"ו).

אולם בימינו לכאורה הדין צריך להיות שונה. שהרי בימינו שיש סוגי קינוחים רבים שאדם מזמן חבירו עליהם, מחמת יוקרתם וחשיבותם, ולכאורה יודו אותם פוסקים ויסברו שגם בקינוח יש משום בישולי גויים.

לגבי שאר השאלות נרחיב בשבועות הבאים תוך עיסוק בנפקא מינות היוצאות משאלות אלו.